

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA  
ISTORIJOS INSTITUTAS

---

LIETUVOS  
ISTORIJOS  
METRAŠTIS

1972  
metai



VILNIUS



1973

INSTITUTE OF HISTORY  
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK  
OF LITHUANIAN  
HISTORY

1972

VILNIUS

1973

---

INSTITUT FÜR GESCHICHTE  
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH  
FÜR LITAUISCHE  
GESCHICHTE

1972

VILNIUS

1973

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ  
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

---

ЕЖЕГОДНИК  
ИСТОРИИ  
ЛИТВЫ

ГОД  
1972



ВИЛЬНЮС



1973

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys, Strazdūnaitė Rita (sekretorė), Sadžius Henrikas (vyr. redaktorius pavaduotojas), Tautavičius Adolfas, Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (vyr. redaktorius), Zepkaitė Regina

Vilnius, Kosciuškos 30  
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки, 30  
Институт истории Академии наук Литовской ССР

M  $\frac{0164-137}{M851(10)-73}$  Z-73

## STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

UDK 902.6(474.5)

### LIETUVOS AKMENS AMŽIAUS ŠUKINĖ PUODŲ ORNAMENTIKA IR FINOUGRŲ KLAUSIMAS

Rimutė Rimantienė

Vienas labiausiai rūpimų Lietuvos istorijos klausimų, skatinančių ir plačiąją visuomenę domėtis naujaisiais akmens amžiaus tyrinėjimų duomenimis, yra baltų susidarymo ir jų įsikūrimo Pabaltijyje klausimas. Su juo glaudžiai siejasi ir antrasis klausimas — kas buvo tie gyventojai, kurie gyveno dabartinėje Lietuvos teritorijoje prieš įsikuriant joje baltams, konkrečiau, — ar nebuvo tie gyventojai neeuropoidai — finoegrų giminės, kurias ateiviai indoeuropiečiai asimiliavo ar išstūmė?

Šiame straipsnyje ir pateiksime Lietuvos akmens amžiaus tyrinėjimų duomenis šiuo klausimu. Neliesime čia antropologinių duomenų, kurių dar tiek maža, kad jie ne ką gali paaiškinti.

#### 1. Keramika — etninis požymis

Atskiro radinio ar radinių grupės etninės priklausomybės klausimas yra toks pat senas, kaip ir patsai archeologijos mokslas, nes archeologija tik tada iš atsitiktinių senienų rinkimo virto mokslu, kai ėmė rūpintis etninių tų senienų interpretavimu.

Akmens amžiaus medžiagos kaupimas Lietuvoje, kaip ir daugumoje kitų kraštų, prasidėjo nuo gludintų akmeninių kirvukų rinkimo XIX a. viduryje. Tačiau jau tada atsirado tyrinėtojų, kurie bandė tuos radinius interpretuoti etniniu požiūriu. Šis interpretavimas, beje, siejosi ne tiek su nauja Lietuvoje sukaupta medžiaga, kiek su bendra visos Europos archeologijos mokslo pažanga. Kartais jis atsilikdavo nuo bendrųjų istorijos idėjų dėl medžiagos negausumo, tačiau dažniausiai tyrinėtojai, pasitelkdami gretimų teritorijų duomenis, stengdavosi daryti labiau apibendrinančias išvadas.

Pirmieji Lietuvos akmens amžiaus medžiagos sistemintojai — E. Tiškevičius, J. I. Kraševskis dar nelietė akmens amžiaus etninių klausimų.

Etnines Pabaltijo istorijos problemas pirmasis ėmė kelti Tartu universiteto profesorius C. Grevingkas (1816—1887)<sup>1</sup>. Jis operavo viso Pabaltijo medžiaga, kurioje Lietuvos radinių buvo labai nedaug, nes C. Grevingkas skrupulingai atmesdavo radinius su neišsamiomis metrikomis. Įsileisdamas į ilgokus gamtinius, archeologinius ir lingvistinius nagrinėjimus, C. Grevingkas bandė radinius priskirti ir atskiroms tautomis. Jis skelbė, kad iki lietuvių, kurie Lietuvos teritorijoje aptinkami jau VI a. pr. m. e., turėjusios gyventi finougrų gentys.

Tokia pačia medžiaga (vėlyvojo neolito kirvukais) naudojosi ir kitas etninės istorijos tyrinėjimo pradininkas J. R. Aspelinas<sup>2</sup>. Nors jį taip pat labai varžė medžiagos vienpusiškumas, tačiau ir iš jos jis jau sugebėjo išskirti atskiras etnines sritis: baltišką-lietuvišką, finišką ir Šiaurės Rusijos.

Tuo būdu pirmųjų (XIX a.) Lietuvos etninės istorijos klausimų tyrinėtojų nuomone, vėlyvajame neolite dabartinėje Lietuvoje gyvenę baltai (lietuviai), tačiau turėję būti ir kažkoks finiškas substratas, nors archeologinių duomenų tam įrodyti jie neturėjo.

Žinoma, remiantis tik atsitiktinai rastais akmeniniais kirvukais, tokios interpretacijos toliau bandymų pažengti ir negalėjo. Reikėjo naujų duomenų, kurių atsirado tik tada, kai patys archeologai išėjo į laukus archeologinės medžiagos rinkti. Tą laikotarpį galima laikyti prasidėjus XIX a. aštuntajame dešimtmetyje. Svarbiausi jo atstovai pietryčių Lietuvoje buvo Z. Glogeris, V. Šukevičius, vidurio Lietuvoje — T. Daugirdas, vakarų Lietuvoje, konkrečiau Kuršių nerijoje — O. Tišleris, A. Becenbergeris ir E. Holakas.

Tačiau kai kaupėsi daugiau medžiagos ir buvo įeinama į visos Europos akmens amžiaus tyrinėjimų sferą, minimi tyrinėtojai kai kuriais klausimais darėsi labai atsargūs, net atsargesni už ankstesnio etapo tyrinėtojus. Mat jie neturėjo patikimo kriterijaus, kuriuo remdamiesi, būtų galėję skirti radinius atskiroms etninėms grupėms. Tik kai akmens amžiaus medžiagoje į pirmą vietą buvo iškelta keramika, XX a. antrajame ir trečiajame dešimtmetyje etniniai klausimai imami spęsti daug patikimiau. Nors literatūros, tiesiogiai liečiančios Lietuvoje rastos medžiagos etninį interpretavimą tuo metu ir nebuvo, tačiau, kaip paprastai, buvo pasitel-

<sup>1</sup> C. Grewingk, Das Steinalter der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland und einiger angrenzenden Landstriche, Schriften der Gelehrten estnischen Gesellschaft [Dorpat], 1865, Nr. 4; C. Grewingk, Zur Kenntnis der in Liv-, Est-, Kurland und einigen Nachbargenden aufgefundenen Steinwerkzeuge heidnischer Vorzeit, Dorpat, 1871; C. Grewingk, Zur Archäologie des Balticums und Russlands, Archiv für Anthropologie [Braunschweig], B. VII, H. 1/2, 1874.

<sup>2</sup> J. R. Aspelin, Antiquités du Nord Finno-Ougrien, I, Ages de la pierre et du bronze, Helsinki, 1877.

kiami kitų kraštų archeologų — J. Ailio<sup>3</sup>, G. Kosinos<sup>4</sup>, A. M. Talgreno<sup>5</sup> — darbai indoeuropiečių bei finougrų klausimais. Šie tyrinėtojai padarė išvadą, kad plote nuo Baltijos iki Jenisejaus paplitusi keramika, papuošta šukiniu įspaudu, turėjusi priklausyti vienai etninei bendrijai — finougrų protėviams.

Vėliau paaiškėjo, kad tai metodinė klaida, nes buvo kreiptas dėmesys tik į vienintelį elementą — šukinį įspaudą, — išleidžiant iš akių kitus etninei istorijai labai svarbius, nors dažnai prieštaraujančius faktus. Beje, XX a. pradžioje dažnai ir nebuvo įmanoma susieti visų faktų.

Tačiau šios tradicijos moksle išsilaikė ilgai, ir visos priešvirvelinės keramikos kultūrų grupės Šiaurės Europoje buvo suplakamos į vieną šukinės-duobelinės keramikos kultūros grupę, skiriamą finougrams.

Iš kalbininkų etninės kultūros tyrinėtojus labiausiai veikė K. Būgos darbai, pasirodę nuo 1924 m. ir greit paplitę ir kitomis kalbomis<sup>6</sup>. Pasak K. Būgos, visa Estija, Latvija ir didžioji dalis Žemaitijos iki Nemuno pietuose 600 m. prieš m. e. buvusi apgyventa „somų“ (lyvių, estų ir suomių protėvių). Tik vėliau iš rytų bei pietryčių čia atsikėlusios baltų giminės. Archeologai abejojo, ar taip vėlai dar galėjo čia būti suomių, tačiau finougrų giminių buvimas šioje teritorijoje prieš pasirodant baltams ir toliau stiprino jau spėjusią įsišaknyti teoriją.

Tarp pirmojo ir antrojo pasaulinių karų archeologų veikaluose, nagrinėjančiuose Lietuvos etninės kultūros istoriją, išryškėja du momentai: pirma, — tai aksioma, kad šukinis ornamentas esąs aiškus finougrų buvimo požymis, antra, kai kurių kaimyninių kraštų archeologų panaudojimas šios aksiomos nacionalistiniais tikslais. Be abejo, nekalbant jau apie pačią menkai besikaupiančią keraminę medžiagą, tokie požiūriai trukdė tą medžiagą interpretuoti etniniu požiūriu. Tokių tendencijų dar nepastebima XX a. trečiajame dešimtmetyje pasirodžiusiuose vokiečių archeologo V. Gertės darbuose<sup>7</sup>. Tačiau ketvirtajame dešimtmetyje vokiečių archeologų veikaluose ši aksioma jau ryškiai tempiama ant nacionalistinio kurpalio. Daugiausia čia pasireiškė C. Engelis, žiūrėdamas į Kuršių neriją

<sup>3</sup> J. Ailio, Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finnland, I—II, Helsinki, 1909; J. Ailio, Fragen der russischen Steinzeit, Suomen Muinaistoyhistyksen Aikakauskirja (toliau — SMYA), [Helsinki], 1922, XXIX, p. 1—111.

<sup>4</sup> G. Kossinna, Der Ursprung der Urfinnen und Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach dem Osten, Mannus [Würzburg], 1910, I, II.

<sup>5</sup> A. M. Tallgren, Das vorgeschichtliche Siedlungsgebiet der finno-ugrischen Völker, Historiallinen Aikakauskirja, Helsinki, 1916.

<sup>6</sup> K. Būga, Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje, K., 1924 (Rinktiniai raštai, t. III, V., 1961, p. 737); K. Būga, Die Vorgeschichte der aistischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung, Streitberg-Festschrift, Leipzig, 1924, p. 22—35.

<sup>7</sup> W. Gaerte, Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens, Königsberg, 1927; W. Gaerte, Urgeschichte Ostpreussens, Königsberg, 1929.

kaip į Rytprūsių dalį (nors nuo 1923 m. iki 1939 m. visas vadinamasis Klaipėdos kraštas priklausė jo teisėtajai savininkei Lietuvai). Juose pabrėžtinai „įrodinėjama“, remiantis net akmens amžiaus medžiaga, kad Klaipėdos kraštas bei Prūsai nuo seno buvusios finougrų žemės, tik vėlyvojo neolito virvelinės keramikos kultūros nešėjai buvę indoeuropiečiai, nors ir tai jau esą buvę aiškūs atvykėliai iš vidurio Vokietijos<sup>8</sup>.

Šią medžiagą naudojo ir to meto Lietuvos archeologai, istorikai bei kalbininkai, nes didžioji senųjų rinkinių dalis buvo svetimųjų rankose (Vilniaus krašto rinkiniai priklausė Lenkijai, Klaipėdos krašto — Vokietijai).

Štai tokį palikimą ir gavo Lietuvos akmens amžiaus etninės istorijos tyrinėtojai po antrojo pasaulinio karo. Nors nuo J. Ailio ir G. Kosinos laikų praėjo maždaug jau 60 metų, tačiau požiūris apie vieningą šukinės-duobelinės keramikos kultūrą dar liko įsišaknijęs, nors jau ne tarp akmens amžiaus tyrinėtojų, tačiau vis dėlto tarp tų žmonių, kurie domisi etniniais klausimais.

## 2. Šukinė keramika Pabaltijyje ne pati seniausia

Galima sakyti, kad iki pat XX a. vidurio svarbiausiu finougrų kultūros požymiu laikytas šukinis-duobelinis ornamentas. Tai vis dar buvo aksioma. Ja remiantis, iš vienos knygos į kitą ėjo perspausdinami žemėlapiai iki pat 1961 m. išleistų „Lietuvos archeologijos bruožų“ (nors šioje knygoje jau atsispindi ir to meto archeologinėje spaudoje iškilusios abejonės, ar visą keramiką su šukiniu ar duobeliniu ornamentu reikėtų skirti tai pačiai — šiuo atveju finougrų — etninei grupei<sup>9</sup>).

Nusikratyti teoriją, per dešimtmečius laikytą aksiomomis, nėra lengva. Ir labai pamažu ėmė ryškėti viena iš pagrindinių klaidų — reikia skirti šukinės-duobelinės keramikos kultūrą nuo šukinio ir duobelinio ornamentu. Efemeriška pasirodė šukinės-duobelinės keramikos kultūros bendrija visoje Rytų Europoje. Pasak rusų archeologės M. Fos, ne bendrija reikėtų vadinti tą visą grupę, o tik „istoriniu-meniniu terminu — epochos stiliumi“<sup>10</sup>.

<sup>8</sup> C. Engel, Zur Vorgeschichte der Kurischen Nehrung (toliau — Zur Vorgeschichte...), Mannus, VIII, 1931, Ergänzungsband; C. Engel, Die Bevölkerung Ostpreussens in vorgeschichtlicher Zeit, Königsberg, 1932; C. Engel, Aus ostpreussischer Vorzeit, Königsberg, 1935; C. Engel, Vorgeschichte der altpreussischen Stämme (toliau — Vorgeschichte...), I, Königsberg, 1935.

<sup>9</sup> P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961, p. 75, pav. 40.

<sup>10</sup> М. Е. Фосс, Древнейшая история севера Европейской части СССР, Материалы и исследования по археологии СССР (toliau — МИА), 1952, № 29, p. 64.



Senoji teorija buvo sugriauta per keletą etapų. Pirmame etape didelis dalykas jau buvo išskirti atskiras grupes ir pasakyti, kad jos turėjusios būti ir etninės. Antrame etape buvo prieita išvada, kad kai kurios, būtent vakarinės, grupės galėjusios būti net europeoidinės. Ir pagaliau Ukrainoje buvo rasta daugybė antropologinės medžiagos, kuri patvirtino, kad Ukrainoje ir pietų Baltarusijoje randama neolitinė šukinė-badytinė keramika priklausė aiškiems europeoidams — kromanjoniečių palikuonims <sup>11</sup>.

Tuo pačiu metu Lenkijos „šukinės“ keramikos etninės priklausomybės sprendimas irgi susvyravo. Nors Lenkijoje tada dar neturėta jokių tyrinėtų šios grupės stovyklų, o būta tik atsitiktinių radinių, tačiau, išnagrinėjęs juos visus, A. Gardavskis padarė išvadą, kad tai yra ne visiems gerai žinoma šukinė-duobelinė finougrių keramika, bet atskira grupė, giminiška Ukrainos šukinei-badytinei (Dnepro-Doneco) keramikai, kurią jis pavadino Dnepro-Elbės kultūros vardu <sup>12</sup>.

Išryškėjo ir dar vienas svarbus dalykas, kad kai kuriose nuo amžių finougriams priskiriamose srityse, kaip Suomija ir Estija, prieš atsikeliant finougriams (šukinės keramikos kultūros atstovams), gyveno europeoidai. Jau 1930 m. suomių archeologas Europeus (A. Ävräpää) nurodė, kad Sperrings tipo keramika, kuri Suomijoje buvo paplitusi dar prieš finiškąją šukinę-duobelinę keramiką, negali būti genetiniais ryšiais siejama su šukine, ir Lenkijos bei rytų Vokietijos „šukinė“ keramika nėra finougriška <sup>13</sup>.

Ir pagaliau Pabaltijyje — Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje — išryškėjo ankstyviausia čia žinoma keramikos grupė, dabar vadinama Narvos-Nemuno kultūra. Šioje keramikoje dažnas ir šukinis ornamentas, tačiau ji genetiniais ryšiais negali būti siejama su finougrių šukinės-duobelinės keramikos kultūra <sup>14</sup>. Čia reikia pabrėžti, kad naujai išskirtosios grupės ne tik atskleidė, jog visame Pabaltijyje prieš šukinės keramikos kultūrą turėjusios būti ne finougrių, o kitos kultūrinės grupės, bet ir daugeliu at-

<sup>11</sup> Д. Я. Телегин, Неолітичні пам'ятки лісостепного Лівобережжя і Полісся України, Вісник АН УРСР, 1954, № 8, р. 66; Д. Я. Телегин, Неолітические памятники среднего течения северного Донца, Советская археология (toliau — СА), 1959, № 29/30, р. 159—171; Д. Я. Телегин, Могильники Днепро-Донецкой неолитической культуры и их историческое место, СА, 1966, № 1, р. 11.

<sup>12</sup> A. Gardawski, Zagadnienie kultury „ceramiki grzebykowej“ w Polsce, Wiadomości archeologiczne, [Warszawa], 1958, t. XXV, p. 4.

<sup>13</sup> A. Europeus, Die Chronologie der steinzeitlichen Keramik in Finnland, Acta archaeologica, 1930, 1/2, р. 171—178, 216.

<sup>14</sup> Л. В. Ванкина, Торфяниковая стоянка Сарнате, Рига, 1970, р. 142—147; Л. Ю. Янитс, Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги, Таллин, 1959, р. 122—127; F. Zagorski, Jauni materiāli par neolītu Latvijas austruma daļa, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis, 1965, Nr. 6, (215); И. Лозе, О новых неолитических памятниках Лубанской низменности, Известия АН Латвийской ССР, 1965, № 12(221).

vejų įgalino iš naujo pažvelgti ir į seniau žinomą medžiagą (pvz., Latvijoje Sarnatės radinių ar pietų Lietuvos vadinamųjų „šukinių“ šukių iš V. Šukevičiaus rinkinio interpretavimas).

Pastarojo dešimtmečio tyrinėjimai Lietuvos teritorijoje taip pat duoda kai kurių naujų duomenų Lietuvos etninės istorijos klausimams spręsti. Čia mums ir rūpės panagrinėti Lietuvos ankstyvojo bei vidurinio neolito keramikos ornamentiką, ypač kreipiant dėmesį į šukinius ir panašius į juos įspaudus, kuriais remdamiesi, nemažai žmonių laikosi aksiomos, kad iki to meto, kol baltai atsikėlė į Pabaltijį, turėjęs būti jau nuo seno čia gyvenusių finougrų klotas, o neginčijamas to įrodymas ir esąs šis ornamentas.

Pastarojo meto tyrinėjimai parodė, kad Lietuvos teritorijoje ankstyvajame neolite (IV tūkstantm. pr. m. e. pabaiga—III tūkstantm.) tuo tarpu galima išskirti 2 kultūrinės grupes, būtent — pietryčių ir šiaurės vakarų, kurias vis dėlto jungia keli bendri bruožai.

a) **Ankstyvoji pietryčių Lietuvos keramika.** Ryškus pietryčių Lietuvos kultūrinės grupės pavyzdys gali būti 1962 m. tyrinėta *Dubičių* 3 stovykla (Varėnos raj.)<sup>15</sup>. Ji aptikta buvusio Pelesos ežero (dabar nusausinto ir suvesto į Pelesos-Ulos upę) krante. Ankstyvosios keramikos radinių aptikta kultūriniame 30—50 cm storio sluoksnyje, kurį sudarė smėlis su geležingo graužo priemaiša. Virš jo — senojo dirvožemio sluoksnis su nežymiai brūkšniuota žalvario amžiaus keramika ir smėlio intarpais su vėlyvąja virveline keramika. Aukščiau gulėjo įvairūs geležies amžių sluoksniai.

Žema apatinio sluoksnio padėtis (prie buvusio ežero kranto) ir tai, kad šis sluoksnis buvo paplautas (vadinasi, ilgai buvęs po vandeniu), verčia manyti, kad stovykla čia buvusi įrengta sausu laikotarpiu, buvusiu tarp dviejų padėgnėjimų, t. y. greičiausiai IV tūkstantm. pr. m. e. pab. ar III tūkstantm. pr., ką rodo ir šios stovyklos radinių palyginimas su kitų, geriau datuotų tokių stovyklų analoginiais radiniais. Joje rastas labai būdingas titnago inventorių (episvidriniai antgaliai, rėžtukai, mažas gremžtukas) rodo buvus nepertraukiamą ryšį su vietiniais mezolito paminklais.

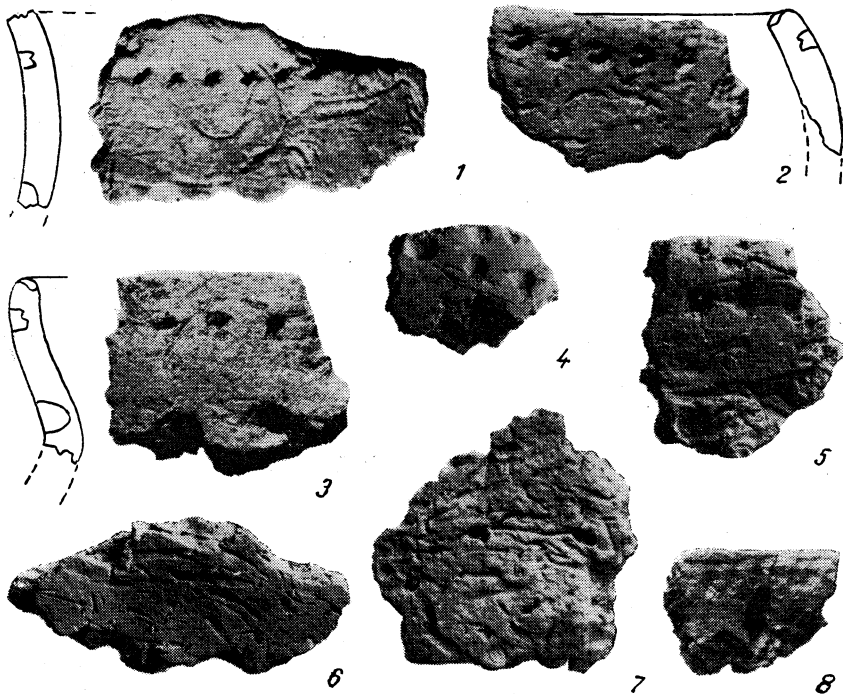
Puodai — plačiaangiai, tiesiu arba kiek atloštu kaklu ir, be abejo, smailadugniai. Kai kurių, matyt dubenėlių, kiek į vidų riesti pakraštėliai. Molyje beveik vien augalų ir nežymios sraigų priemaišos (pav. 1:1—3).

Būdingi puošybiniai elementai: dvidantis spaudukas ir apskrita, gana plokščia skobtinė duobutė, nėra jokio šukinio ar duobelinio motyvo. Beveik visų puodų pakraštėliai puošti dantukais, skersai ar įstrižai įspau-

<sup>15</sup> Р. К. Римаантене, Стоянки раннего неолита в юго-восточной Литве, Древности Белоруссии, Минск, 1966, p. 54—62.

džiant dvidantį spauduką. Iš kitų puošybinių elementų pasitaikė tik trikampės duobutės ir vienos šukės išvidiniame pakraštyje buvo eilė įstrižų apvajinių įspaudų.

Tačiau jau kiek vėlesnio laikotarpio stovyklų keramikoje ima rodytis atskiri šukinio ornamento elementai. Tai būdinga *Dubičių 2* (Paežerio)



1 pav. *Dubičių 3* stovyklos (1–3) ir 2 stovyklos (4–8) keramika

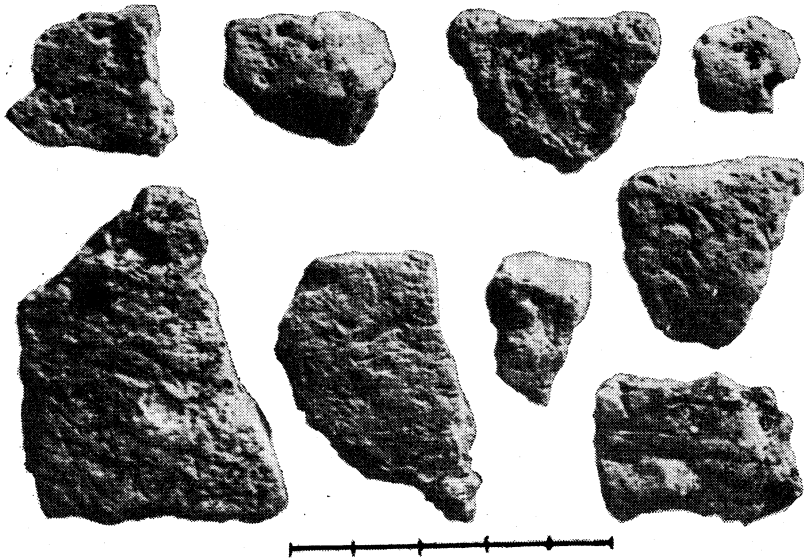
stovyklos vidurinio sluoksnio keramikai. Ši stovykla buvo kitame buvusio Peleos ežero šone, pirmosios terasos krante, dėl to ji laikytina kiek vėlesnio — drėgmės — laikotarpio stovykla.

Šitos stovyklos titnago inventorių dar taip pat ryškiai mezolitinio pobūdžio. Puodų formos ir ornamentų išdėstymas (pvz. 1:4–8) labai panašūs į *Dubičių 3* stovyklos radinių formas ir ornamentų išdėstymą. Tačiau molio sudėtis jau šiek tiek skiriasi — šalia augalinių atsiranda gana ryškių grūsto granito priemaišų. Tai jau irgi svetimas vietinei ankstyvajai keramikai elementas, kaip ir naujai pasirodęs šukinis motyvas. Kaip pavyzdį, galima nurodyti nusklembto į vidų puodo pakraščio šukelę, ku-

rioje matyti eilutė įstrižų šukinių įspaudų ir gilos ovalinės įpautos duobelės (pav. 1:8).

Taip pat šiai ankstyvojo neolito grupei reikia priskirti ir *Ežeryno 23* stovyklos (Alytaus raj.) keramiką su labai ryškiu titnago inventoriumi (episvidriniais, trapeciniais ir netaisyklingais lancetinėmis antgaliukais, rėžtukais ir labai smulkiais gremžtukais), kuris ją sieja su mezolito pabaigos inventoriu. Ji yra ant pirmosios viršsalpinės terasos pakraščio, todėl laikytina drėgmės laikotarpio stovykla. Ploną akmens amžiaus stovyklos kultūrinį sluoksnį dengė tik m. e. pr. kultūrinis sluoksnis. Šios stovyklos keramikos molio sudėtis panaši į ankstyviausios Dubičių stovyklos keramiką, nes molyje dar nėra jokio grūsto granito, tik sraigių priemaišos. Sijoje keramikoje beveik nėra ornamentų: vienoje šukelėje matyti dvidančiu spauduku įspaustos duobutės, kitoje — mažiulytės akytės arba grūdelio pavidalo įspaudėliai (pav. 2).

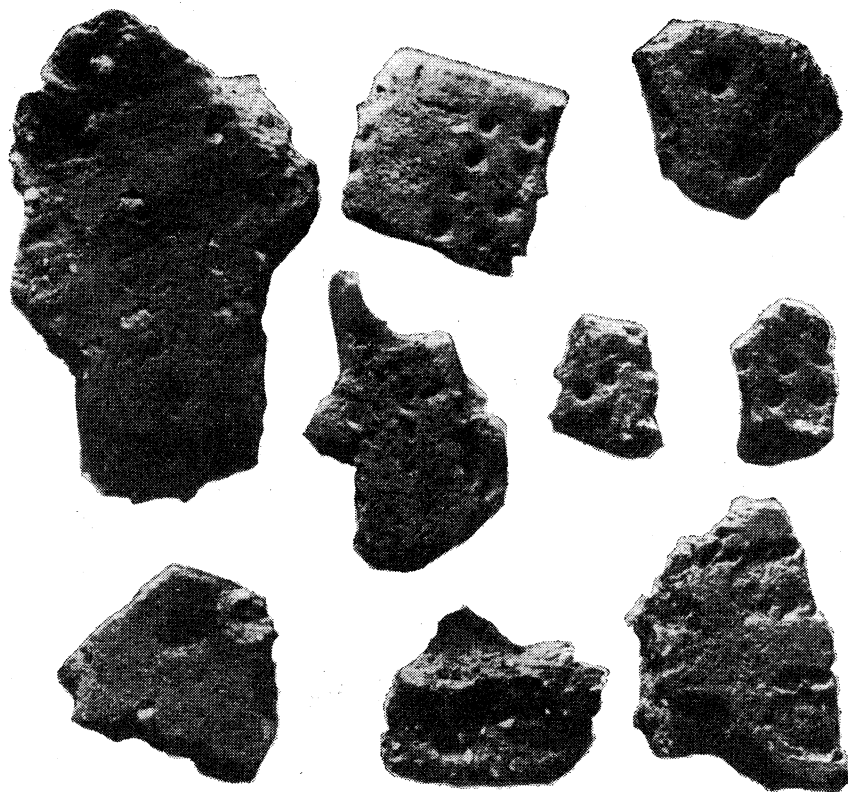
Tačiau pasitaiko Lietuvoje ir tokių stovyklų, kurių radiniuose, be tokio paties iš mezolito paveldėto titnago inventoriaus, rasta keramikos su ornamentu, gana panašiu į šukinį. Iš tokių stovyklų minėtina *Versminio upelio 1* stovykla (Varėnos raj., tyrinėta 1954 ir 1959 m.), kuri net buvo laikoma šukinės keramikos kultūros Lietuvoje pavyzdžiu<sup>16</sup>. Tačiau gilesnis jos inventoriaus nagrinėjimas duoda kiek kitokį vaizdą.



2 pav. Ežeryno 23 stovyklos keramika

<sup>16</sup> A. Bernotaitė, *Versminio upelio 1* (Varėnos raj.) akmens amžiaus stovykla, Iš lietuvių kultūros istorijos, t. I, V., 1958.

Stovykla buvo žemai, prie pat siauro Versminio upelio. Joje aiškūs du kultūriniai sluoksniai, ryškiai skyręsi savo spalva. Apatinis skirtinas III tūkstantm. pr. m. e., viršutinis — jau žalvario amžiaus pradžiai, t. y.



3 pav. Versminio upelio 1 stovyklos keramika

II tūkstantm. antrajai pusei. Iš apatinio sluoksnio titnago inventoriaus minėtini episivdriniai strėlių antgaliai, lancetiniai ir skersiniai antgaliai, nemažos skeltės ir taip pat nemaži joms skelti pritaikyti piramidiniai skaldytiniai, netaisyklingų formų, gremžtukų tipo titnago gabaliukai apspaudytais pakraščiais. Rėžtukai visi šoniniai, gremžtukai nedideli, padaryti iš apatinės skeltės dalies arba rečiau iš nuoskalos. Rasta ir ovalinių kirvukų tipo dirbinių.

Versminio stovyklos apatinio sluoksnio keramikos gabaliukai (pav. 3) gana smulkūs. Puodo molyje žymios smulkios grūsto granito priemaišos, kurios, beje, dažniausiai pastebimos ornamentuotose šukėse. Neor-

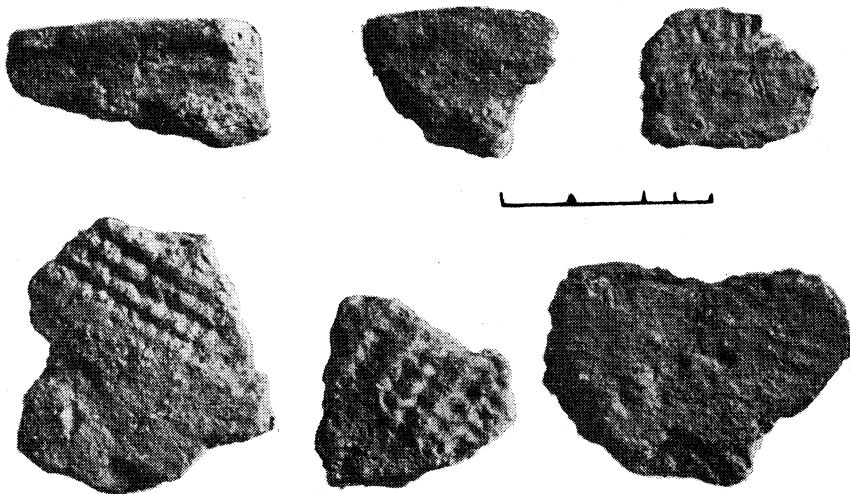
namentuotų apatinio sluoksnio puodų molyje pastebima daugiau augalinių priemaišų (tačiau griežto skirtumo čia nėra, nes tos pačios priemaišos daugiau ar mažiau kartojasi abiejose grupėse).

Sukelės išsilaikiusios prastai. Rasta keletas pakraštėlių, bet nė vieno dugnelio. Kai kuriais atvejais iš jų galima konstatuoti, kad Versminio stovykloje buvę tokie patys atloštakakliai puodai, kaip ir Dubičių stovyklose. Kartais toks nežymiai atloštas kaklelis būna pastorintas į vidų, kaip Dubičių 2 stovyklos puodo. Dalis puodų buvo beveik tiesiu ar net kiek į vidų įlenktu kakleliu. Nors nerasta nė vieno dugnelio fragmento, bet šitokios pakraštėlių formos rodo buvus ir smailą dugniuką.

Šių puodų ornamentika labai neįvairi. Pirmąją ornamentų grupę sudaro atskiros nedidelės skobtinės duobutės (kaip ir Dubičių 2 stovykloje), mažičiai gilūs apvalūs įspaudėliai arba apskritimėliai, trikampiai įspaudėliai. Visi jie paprastai sudėti į eilutę ant puodo kaklelio. Antroji grupė — tariamų šukinių įspaudų eilutės, bet ir jos padarytos ne šukiniu spaudu, o atskirais taškiukais, sugrupuotais į įstrižą eilutę ir todėl primenančiais šukinį. Ir jie tesudaro eilutę ant puodo kaklelio. Tuo būdu Versminio stovyklos keramikoje beveik neturime jokių elementų, kurie ją siektų su šukinės keramikos kultūra.

Su tariamu šukiniu ornamentu susidurta dar keliose stovyklose, tačiau jų keramiką visuomet lydi titnago inventoriūs, glaudžiai susijęs su mezolitinėmis formomis.

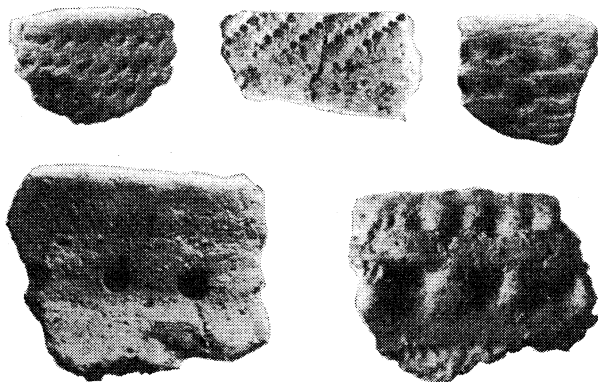
Iš tokių stovyklų minėtinas *Lapainios 5* (Kaišiadorių raj.) stovyklos apatinis kultūrinis sluoksnis. Čia šalia episivdrinių formų dirbinių rasta



4 pav. Saleninkų 3 stovyklos keramika

ir šukelė su grūsto granito priemaišomis bei šukinio spaudo ploteliu. Stovykla toli nuo Nemuno ir, reikia manyti, priskirtina III tūkstantm. ant-  
rajai pusei.

Ant pirmosios viršsalpinės Neries terasos buvo ir *Šaleninkų 3* (Jonavos raj.) akmens amžiaus stovykla. Ji smarkiai išpustyta, tačiau vienoje nedidelėje vietelėje su kultūrinio sluoksnio liekanomis rasta puodų šukių ir mezolitinis tipus primenančių titnago dirbinių (pav. 4). Apskritai šukelės panašios į šukinės keramikos kultūros radinius (jos yra raudonos



5 pav. V. Šukevičiaus rinkinio ankstyvoji keramika

spalvos, su grūsto granito priemaišomis molyje, papuoštos įstrižai einančiomis terasinėmis juostelėmis netikru šukiniu spaudu).

O kaip su V. Šukevičiaus rinkinio šukėmis (pav. 5), kurios ilgą laiką buvo laikomos šukinės keramikos kultūros pavyzdžiu? <sup>17</sup> Jų ornamentų motyvai arba tokie patys, kaip mūsų jau nagrinėtieji minėtųjų stovyklų puodų ornamentai, arba priklauso vėlesniam, jau virvelinės keramikos pasirodymo laikotarpiui.

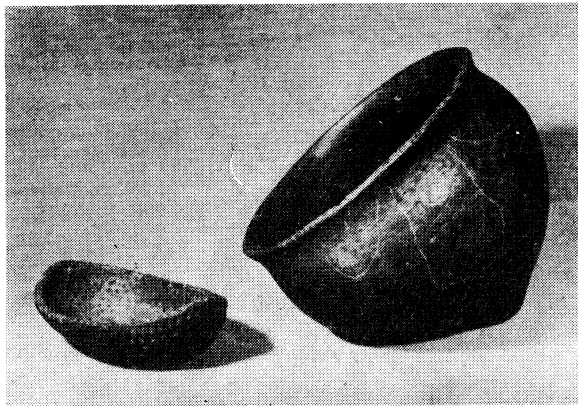
Žodžiu, ankstyvojo neolito pradžioje pietryčių Lietuvoje nei šukinio, nei duobelinio spaudo keramikoje nėra buvę. Kai kurie šukinės ornamentikos elementai pasirodė tik vėliau, pritapdami prie ankstyvosios keramikos. Svarbu pabrėžti, kad visų ankstyvųjų (bent III tūkstantm. pr. m. e.) stovyklų titnago inventorius yra ne atneštinis, o aiški mezolitinio svidrinio inventoriaus tęsa.

b) **Ankstyvoji vakarų Lietuvos keramika.** Panašiai atrodo ir ankstyvoji vakarų Lietuvos stovyklų, t. y. diametraliai priešingos Lietuvos da-

<sup>17</sup> W. Szukiewicz, Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy, Wilno, 1901, lent. V; W. Antoniewicz, Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej, Wilno i ziemia Wileńska, I, Wilno, 1930, p. 106—107, pav. 5.

lies, keramika. Ryškiausių pavyzdžių čia gali teikti *Sventosios* (Kretingos raj.) stovyklos.

1966—1971 m. čia buvo tyrinėtos 1, 2, 23, 26 ir 28 stovyklos. Jos aptiktos pelkyne, tuoj už pajūrio kopų. Kaip paaiškėjo tyrinėjimų metu, akmens amžiuje čia buvo virtinė upės senvagių, kurių pakrantėse ir kūrėsi tuometiniai žvejai. Jau nekalbant apie gausius medinius šių stovyklų radinius, kokių neaptikta jokie kitoje Lietuvos stovykloje, kiek skirtingas, negu pietryčių Lietuvoje, rastas čia ir kitas inventorių. Bendras yra tik tas bruožas, kad visas kartu su ankstyvąja keramika randamas rago-kaulo bei titnago inventorių yra giminiškas vietiniams mezolito epochos radiniams. Beje, titnago čia rasta palyginti labai maža, ir tai daugiausia tik smulkūs gremžtukai.



6 pav. Šventosios 2 stovyklos puodų formos

čia labai gausu. Jai išsilaikyti padėjo specifinės sąlygos — dumblas po durpynu. Ir vėl turime tik dvi puodų formas — tai gana plačių proporcijų smailadugniai katilai ir dubenėliai (pav. 6). Skirtumai pastebimi tik jų pakraštėlių profiliavime, kurie būna tiesūs ir apvalūs (1 stovykla 1967 m. tyr.— 6%), tiesūs ir nusklembti į vidų (1 stovykla — 51%) arba atriesti į išorę (1 stovykla — 43%). Dubenėlių rasti tik fragmentai, jie paprastai turi tiesų apvalų pakraštėlį, dažnai kiek įgaubtą į vidų.

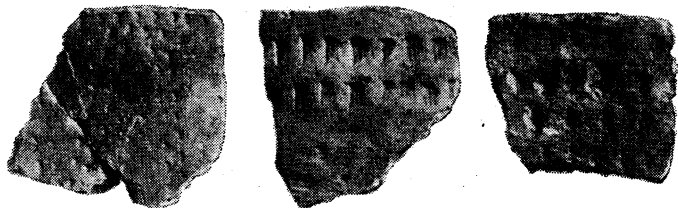
Puodai dažnai visai be ornamento, bent jau paviršiuje, neskaitant vidinės pakraščio pusės (1 stovyklos 1967 m. perkasoje buvo rasta 45% tokių puodų (ne šukių!).

Puodų ornamentų motyvai panašūs, kaip ir pietryčių Lietuvoje. Ir čia taip pat galima pabrėžti, kad nerasta nė vienos šukės su koku nors šukiniu ar duobeliniu įspaudu. Pagrindinis motyvas — apvajiniai arba įspautų mazgiukų ornamentai, dar pasitaiko duobutės, lašelio pavidalo ornamentai, trikampėliai, nagų įspaudai (pav. 7). Motyvai dažniausiai sugrupuoti 2—3 eilutėmis viršutinėje puodo dalyje. Be abejo, tai nėra pati seniausia vakarų Lietuvos keramika, bet vis tik ji priklauso ankstyvųjų grupei, dar nepaliesiai šukinės ornamentikos.



Tai pačiai grupei priklauso ir keramika iš ankstyvosios „Dzimzako“ (klampsmėlis) stovyklos (netoli Juodkrantės), kurią aprašė dar A. Bezenbergeris<sup>18</sup>.

Stovykla buvusi rasta į vakarus nukreiptoje pusračio pavidalo apie 50 žingsnių skersmens aikštelėje. Jos gana storas rusvos spalvos kultūrinis sluoksnis gulėjo po senuoju miškožemiu, kuriame Kuršių nerijoje



7 pav. Šventosios 2 stovyklos puodų ornamentai

paprastai susiduriame su virvelinės keramikos kultūros radiniais. Jame buvo rasta šiek tiek tamsių ir labai lengvų (be abejojimo, su ištirpusiomis sraigių priemaišomis) puodų šukių.

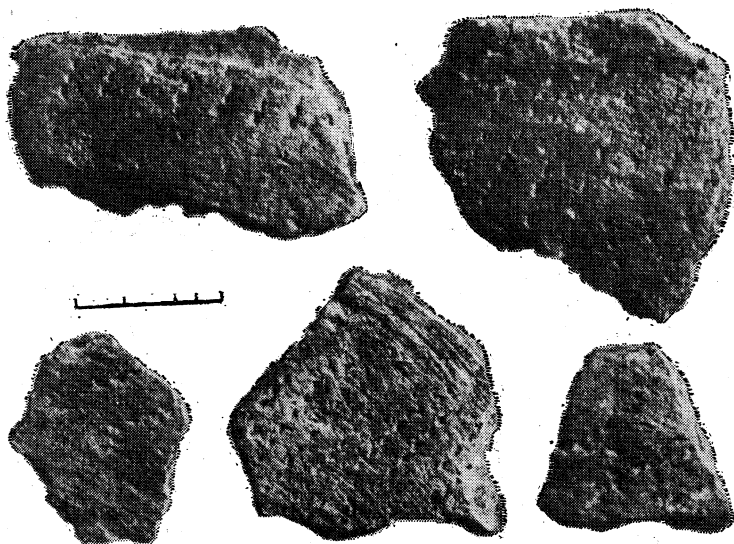
Apie puodų formą šiek tiek galima spręsti iš pakraštėlių detalių. Daugiausia rasta tiesių, į vidų nusklembtu pakraščiu šukių, tačiau pasitaikė ir į išorę atloštu, nors iš vidaus ir pastorintu pakraščiu<sup>19</sup>. Jokio dugnelio fragmento nėra, nors, sprendžiant iš kitų analogiškų stovyklų radinių, jis galėjo būti tik smailas. Ilgą laiką ši stovykla buvo laikoma būdingu šukinės keramikos kultūros pavyzdžiu, nors jos keramikos ornamentikoje, kaip ir Šventosios stovyklų keramikoje, jokių šukinių motyvų nėra. Juodkrantės stovyklos keramikoje irgi turime pailgus pleištuvo pavidalo įspaudus ir ne visai taisyklingą apvajinį ornamentą. Kitų radinių, be kelių didelių akmenų — židinio liekanų, — nebuvo. Greičiausiai čia, kaip ir visur vakarų Lietuvoje, pagrindinis inventorių buvo ne iš titnago, bet iš kauko ar rago, kuris smėlyje negalėjo išlikti.

Ir vis dėlto vakarų Lietuvoje esama stovyklų, kuriose rasta keramikos su tikrais šukiniais ornamentų motyvais. Tai rodo 1966, 1970 ir 1971 m. tyrinėtose Šventosios 26 stovyklos keramikos radiniai (pav. 8). Jos ornamento motyvai kai kuo primena finougriškuosius, tačiau pati puodo forma ir molio mišinio sudėtis, o be to, kitas inventorių — titnago bei gintaro dirbiniai — aiškiai rodo, kad ši ornamentika atsiradusi tik įtakos keliu. Stovykla priskirtina III tūkstantm. pr. m. e. pabaigai.

<sup>18</sup> [A. Bezenberger], Accessionen des Prussia-Museums, Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 1895, 19, p. 239; C. Engel, Vorgeschichte..., I, p. 160, lent. 34<sup>b</sup> a-c.

<sup>19</sup> W. Gaerte, min, veik., p. 58, pav. 159, 160, 162<sup>b</sup>.

Kalbant apie keramikos radinius vakarų Lietuvos stovyklose, būtina juos papildyti iš keleto jau seniai žinomų stovyklų dabartinėje pietų Kaliningrado srityje. Pirmiausia tai buvusio *Cedmaro* (dabar — Serovo) prie Astraviškių ežero radiniai, kurie ilgą laiką buvo tartum vieniši tarp



8 pav. Sventosios 26 stovyklos šukinė keramikos ornamentika

Pabaltijo neolitinės keramikos radinių. Neliesiu čia jų plačiau, nes apie juos jau yra nemažas literatūros pluoštas<sup>20</sup>, bet pasistengsiu šiuos radinius sugretinti su vakarų Lietuvos radiniais.

Pabaltijyje iš naujos rastosios medžiagos ryškėja ir galima Cedmaro A ir D stovyklų stratigrafija. Čia aptikta su sraigių priemaišomis<sup>21</sup> smailadugnių puodų be ornamentų arba ornamentuotų tik įspaudėliais. Tuos puodus V. Gertė gretino su Danijos kiaukutynų keramika. Jų kaklelis tiesus, plonėjantis ir kiek atloštas į išorę. Tuo jie atrodo senesni už Sventosios radinius, nors jų genetiniai ryšiai labai ryškūs. Ši grupė, be abejo, sutampa su H. Grosio žiedadulkių analizės metodu išskirtu horizontu, kuris jo buvo datuotas IV tūkstantm. pr. m. e. viduriu. Keramiką lydi gausus, nors ir menkų formų, kaulo inventorių ir smulkūs titnago dirbiniai. Tačiau šiai grupei neskirtinos ten pat rastos šukės su šukiniais ornamentais, nes jau pati jų išvaizda bei masės pobūdis (grūsto granito prie-

<sup>20</sup> K. Städie, Die Steinzeitdörfer der Zedmar, Festschrift Adalbert Bezzenberger, Göttingen, 1921, p. 148—160.

<sup>21</sup> W. Gaerte, min. veik., p. 45, pav. 133—135.

maišos) daug ką sako<sup>22</sup>, nekalbant jau apie megalitinės keramikos šukes, rastas kartu, bei skalūno dirbinius, kurie rodo tiesioginį ryšį su šiaurės kraštais.

Taigi Cedmaro stovykloje turėjo būti bent du priešvirvelinių kultūrų sluoksniai — pirmasis, susidaręs dar prieš baltų kontaktus su finougrais, ir antrasis, kurio keramikoje jau matyti tų kontaktų pėdsakai.

1969 m. TSRS MA Archeologijos instituto Leningrado filialo ekspedicija, vadovaujama P. Doluchanovo, atliko bandomuosius tyrinėjimus Cedmaro D stovykloje<sup>23</sup>, ir jai pavyko rasti kultūrinį sluoksnį, kuriame susidurta su III tūkstantm. pr. m. e. antrosios pusės radiniais ir keramika, visu kuo labai panašia pietryčių Lietuvos to paties laikotarpio keramikai — konkrečiai Dubičių I stovyklos keramikai. Taigi ir šios perkasos medžiagoje nėra jokių ryškesnių finougrų kultūros požymių, išskyrus vienintelę šukę su šukiniu įspaudu.

Ankstyvosios, prieššukinės, grupės keramikos radinių buvo rasta ir šiaurės Lenkijoje, stovykloje prie *Stasvino* ežero (buv. Rytprūsiuose, Röster Wiesen vietovėje), kurią H. Grosas priskyrė atlantinio laikotarpio viduriui ar pirmajai pusei<sup>24</sup>.

Tuo būdu turime kai kurių duomenų, kada vakarų Lietuvoje pasirodė šukinis ornamentas.

Beje, Kaliningrado srityje šukinio ornamento pėdsakų rasta daugiau, negu Lietuvoje. Matyt, kad ten, kur jų aptikta su kitais radiniais, jie negalėjo priklausyti ankstesniam, kaip III tūkstantm. pr. m. e. pab., laikotarpiui. Pavyzdžiui, gerai žinomi ir kaip šukinės Pabaltijo keramikos pavyzdžiai dažnai minimi *Karaliaučiaus* pilies radiniai. Tai — puodų šukės su juostomis grupuotais šukiniais ornamentais, o viena šukė net su tipišku rombiniu ornamentu. Nurodoma, kad kartu buvo rasta ir piltuvėlinės keramikos šukė, smulkių titnago dirbinių, kiek gludintas titnaginis kirvelis, ir daroma išvada, kad šukinės keramikos radiniai Rytprūsiuose turėję pasirodyti Montelijaus III A ir III B periodais lygiagrečiai su piltuvėlinės keramikos kultūra<sup>25</sup>.

Tačiau Prūsiose aptikta ir dar vėlesnių šukinių radinių. Čia reiktų paminėti puodą, rastą *Petrikeno* vietovėje (buv. Labguvos apskr.)<sup>26</sup>. Puodo dugnelis plokščias, bet labai siauras, o visa forma kai kuo primena anks-

<sup>22</sup> C. Engel, Vorgeschichte. . . , I, lent. 36.

<sup>23</sup> П. М. Долуханов, В. И. Тимофеев, Исследования поселения Цедмар Д., Археологические открытия 1969 года, М., 1970, р. 13—14.

<sup>24</sup> L. Kilián, Neuere Funde ältester Irdenware aus Ostpreussen, Altpreussen, III, 3, 1938, p. 85—89.

<sup>25</sup> C. Engel, Vorgeschichte. . . , I, p. 159—160, 164, pav. 35, 38 g.

<sup>26</sup> W. La Baume, Ein steinzeitlicher Wohnplatz der Nordeurasischen Kultur bei Petriken, Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg, 22, 1939, p. 11—16.

tyvuosius Lietuvos puodus (atrodo, nėra pagrindo sieti jo formą su duobine kultūra, kaip tai bandė daryti E. Sturmas<sup>27</sup>). Visas šio puodo paviršius padengtas šukinių įspaudų juostomis. Toks ryškus šukinis ornamentas kartu su plokštėjančiu dugneliu rodo puodą buvus vėlyvo laikotarpio, būtent II tūkstantm. pr. m. e. Tą patvirtina ir netoliese rastas visas retu-šotas antgalis bei žiedadulkių analizės duomenys.

#### 4. Ryšiai su finougrais

Apibendrinus visus iki šiol turimus duomenis apie ankstyviausios keramikos ornamentiką Lietuvoje, galima konstatuoti štai ką.

1. Pirmieji keramikos dirbiniai Lietuvoje pasirodė greičiausiai IV tūkstantm. pab. ir buvo vartojami vietinių mezolitinių — pietų Lietuvoje mezolitinės Nemuno, o šiaurės Lietuvoje Kundos kultūros gyventojų palikuonių. Šiai keramikai būdingos formos yra platus smailadugnis katilas ir dubenėlis, molyje gausu organinių priemaišų. Ornamentikoje vyrauja įvairūs įspaudėliai: dvidantis, virvelinis-apvajinis. Nei šukinio, nei duobelinio įspaudo nėra, taip pat nepastebėta ir jų imitacijų. Puodų pakraštėliai nenukslembti.

Ši keramika neturi nieko bendra su finougrų šukinės-duobelinės keramikos kultūra, o įeina į didžiulę Pietų ir Rytų Pabaltijo kultūrinę grupę, kuri tęsiasi nuo Vakarų Latvijos iki Jutlandijos, kur ankstyvojo neolito keramikoje nebuvo jokio šukinio įspaudo. Tačiau daugeliu kitų požymių (bent vakarų Lietuvos stovyklos) ji įeina į siauresnę Narvos-Nemuno kultūrinę sritį, gyvavusią tarp šių upių. Šios kultūros atstovai, daugelio archeologų nuomone, prisidėjo prie baltų susiformavimo proceso<sup>28</sup>.

2. O kaip gi su šukiniu ornamentu? Iš kur jis galėjo patekti į Lietuvą, kada jis čion pateko ir ką jis reiškė? Pagrindinis šukinio ornamento šaltinis tai, be abejo, finougrų šukinės-duobelinės keramikos kultūra, kurios stovyklų rasta net visai arti dabartinės Lietuvos ribų — pvz., prie Naručio ežero (Skema)<sup>29</sup>. Didžioji tokių stovyklų dalis šiaurės Baltarusijoje siekia Neries ir Berezinos aukštupius. Aptikta jų keletas ir rytų bei vakarų Latvijoje<sup>30</sup>. Kadangi šiaurės rytų Lietuva šiuo požiūriu išsamiai neištirta, tai, nors ir negalime teigti, bet iš esamos situacijos galime spė-

<sup>27</sup> E. Sturms, Betrachtungen zum Ursprungs- und Herkunftsproblem der Becherkultur, *Studia neolithica in honorem Aarne Ayräpää*, Helsinki, 1957, p. 283.

<sup>28</sup> Н. Н. Гурина, Из истории древних племен западных областей СССР, МИА, 1967, № 144.

<sup>29</sup> М. М. Чарняўскі, Неалітычнае пасяленне Скема-1 на поўначы Беларусі, *Вестні Акадэміі навук Беларускай ССР*, 1966, № 1, p. 70—74.

<sup>30</sup> Ф. А. Загорскис, Ранний и развитый неолит в восточной части Латвии, Рига, 1967, p. 16—17; Л. М. Ванкина, Торфяникова стоянка Сарнате, Рига, 1970, p. 120—124.

ti, kad ir čia ilgainiui galėsime aptikti kokią atskirą šukinės keramikos kultūros stovyklą.

3. Taigi kontaktų tarp atskirų kultūrų galėjo būti, klausimas tik — kada. Radiokarboninis radinių datavimas rodo, kad šukinės-duobelinės keramikos kultūros atstovai (finougrai) šiose teritorijose pasirodė tik III tūkstantm. pr. m. e. viduryje ar net jo antrojoje pusėje<sup>31</sup>.

Tačiau jau ir anksčiau Lietuvos teritorijos gyventojai turėjo ryšių su kitomis kultūrinėmis grupėmis, kurios naudojo šukinį ornamentą.

Siaurėje tai buvo Narvos-Nemuno kultūros vidurinė ir rytinė grupės (rytų Latvija, Estija, Nevelio sritis), kuriose šukinis ornamentas naudotas ankstyviausiais jo variantais<sup>32</sup>. Nors ir keista, bet atrodo, kad iš tos srities šukinis ornamentas nepaplito, nes artimiausiose šiai grupei vakarų Lietuvos stovyklose jo nebuvo net iki virvelinės keramikos laikų.

Į pietryčius nuo Lietuvos buvo didžiulė Dnepro-Doneco šukinės-badytinės keramikos kultūros sritis, kur šukinis ornamentas buvo žinomas jau nuo ankstyviausių šios kultūros variantų. Tačiau kaip tik tose grupėse, kurios turėjo ryšį su pietryčių Lietuvos stovyklų gyventojais (Strumelio-Gastiatino tipo Ukrainoje ar Litvino tipo Baltarusijoje), šukinis įspaudas visiškai retas<sup>33</sup>.

Todėl reiktų manyti, kad šukinis įspaudas Lietuvos keramikoje yra vietinių gyventojų kontaktų kaip tik su finougrų sritimi požymis. Čia svarbus dar ir tas momentas, kad šukinis ornamentas Lietuvos keramikoje pasirodo kartais su grūsto granito priemaišomis molio masėje, kurios nėra būdingos nė vienai iš dviejų minėtųjų nefiniškųjų keramikos grupių.

Dabar jau visuotinai pripažįstama, kad protosuomiai Rytų Pabaltijyje pasirodė tik III tūkstantm. pab. ar II tūkstantm. pr. ir jų keramika priklauso tipiškajai šukinei arba vadinamojo geriausiojo stiliaus keramikai<sup>34</sup>.

4. Tačiau ne vien ornamentikos elementai puodų šukėse leidžia spręsti apie Lietuvos gyventojų ryšius su finougrų sritimis. Yra ir aiškių akmens bei titnago dirbinių. Iš titnaginių dirbinių — tai rombiniai strėlių antgaliai ir ietigaliai. Rombiniai antgaliai paprastai būna visu retušuotu paviršiumi, ankstyvieji — taisyklingo rombo formos, vėlesniųjų viršūnė ilgėja, išsiskiria atsparnėlės, pagrindas nukertamas statmenai. Lietuvoje žinoma 18 vietovių, kuriose rasta rombinių strėlių antgalių (11 pav., 2). Jos koncentruojasi pietryčių Lietuvoje, tačiau aptikta jų ir netoli Kauno bei

<sup>31</sup> Ф. А. Загорскис, *min. veik.*, p. 22.

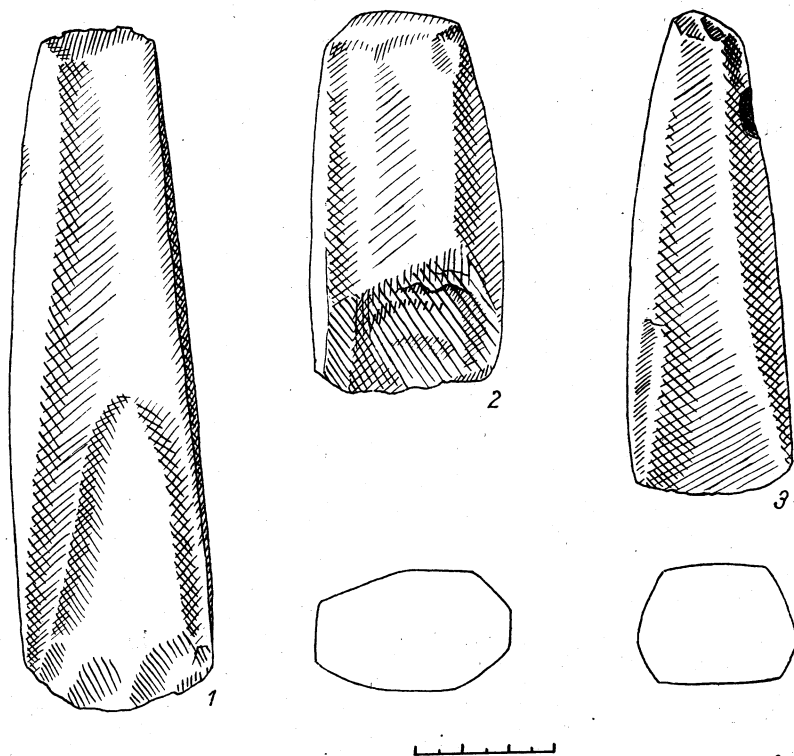
<sup>32</sup> L. Jaanits, *Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetestland*, Finskt Museum, 72, 1965, p. 5—46.

<sup>33</sup> Д. Я. Телегин, *Неолитические стоянки типа Струмеля—Гастятина Северной Киевщины, Древности Белоруссии*, Минск, 1966, p. 63—67; В. Ф. Исаенко, *Мезолит и неолит Припятского Полесья, Древности Белоруссии*, раv. 5—7.

<sup>34</sup> П. Н. Третьяков, *Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге*, М.—Л., 1966, p. 59—61.

šiaurės Lietuvoje. Į rombinius antgalius panašūs ir titnaginiai ietigaliai, kurie būna lauro lapo formos, o vėlesnieji — kiek įsmaugta įtvara. Jie taip pat aptikti šiaurės rytų ir pietryčių Lietuvoje (11 pav., 3).

Su finougry kultūrine sritimi Lietuvą sieja ir gludinti skalūno skobteliai bei akmeninės rombinės buožės. Tuo tarpu Lietuvoje žinomi tik keli



9 pav. Skalūno skobteliai. 1 — buv. Kauno gubernija, 2 — Sventosios 23 stovykla, 3 — Lūšnos km.

skalūno dirbiniai, deja, net prastai metrikuoti. Pirmiausia tai du išduobtais ašmenimis skobtai. Vieno (laikomas Kretingos kraštotyros muziejuje) radimo vieta tiksliai nežinoma (greičiausiai vis dėlto jis rastas apie Kretingą), o antrojo — tenurodyta Kauno gubernija (9 pav., 1). Trečiasis radinys yra trapecijos piūvio skobtelis (gautas iš Kapsuko buv. mokytojų seminarijos). Jo radimo vieta taip pat tiksliai nežinoma (greičiausiai iš Suvalkijos). Ketvirtasis dirbinys — skobtelis, aptiktas kasant šulinį (mątyt, buvusio akmens amžiaus kapo vietoje) Šakių raj., Lūšnos km. (9 pav., 3). Šiame skobtelyje buvo pradėta gręžti skylė, tad greičiausiai jį jau

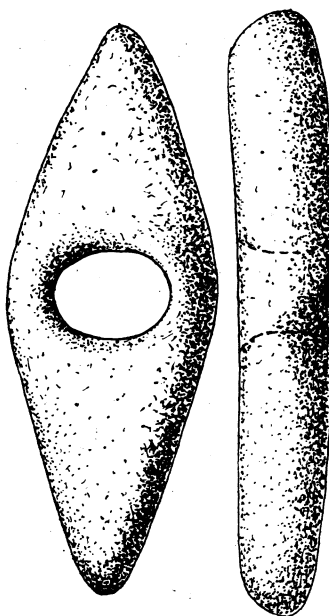
vietiniai gyventojai norėjo pritaikyti savo reikalams. Be to, dar vienas skalūno trapecijos piūvio skobtelis buvo rastas Kuršių nerijoje, Rybačio (buv. Rasytės) gyvenvietėje<sup>35</sup>. Daugiau skalūno dirbinių rasta jau minėtoje Serovo (Cedmaro) stovykloje, kur jie, be abejo, priklausė šukinės keramikos kompleksui<sup>36</sup>.

Sitokie kirveliai ir skobtai būdingi Karelėjai, kur jie pasirodė II tūkstantm. pr. ir buvo naudojami iki to paties tūkstantmečio vidurio. Nemažai jų Latvijoje ir Estijoje<sup>37</sup>.

1970 m. tyrinėjant Šventosios 23 ir 28 stovyklas, taip pat buvo aptikta keletas akmens dirbinių, importuotų iš finougrų. 23 stovykloje, kuri priklauso kiek vėlesniam laikotarpiui, negu Šventosios 1 ar 2 stovyklos aptiniai kultūriniai sluoksniai (t. y. III tūkstantm. pr. m. e. pabaigai), ir kurios keramikos ornamentikoje nepastebėta taip pat jokie šukinio motyvo, rasti du skobteliai (9 pav., 2) ir kelių skobtelių nuolaužos. Jie pagaminti iš žalsvos spalvos kambro argilito. Ši uoliena į paviršių išeina tik šiaurės Estijos atodangose, o žemės paviršiuje jos yra Leningrado srityje. Iš ten ir turėjo būti atgabenti minėti skobteliai, nes ir jų forma būdinga šioms šiaurės sritims.

Šventosios 28 stovykloje rastas irgi labai panašus skobtelis iš pilko argilito. Stovykla priklauso irgi III tūkstantm. pr. m. e. pabaigai, jos keramikos ornamentikoje pasitaiko jau ir virvelinių, ir šukinių motyvų.

Antrasis iš finougrų kultūrinės srities patekęs akmeninis dirbinys — rombinė buožė (10 pav.). Lietuvoje jų rasta tik 7 egzemplioriai. Tai iki 20 cm ilgio ovalinio ar beveik keturkampio piūvio dirbiniai, labai siaurais ašmenimis arba visai smailais galais. Jų skylė kotui dažnai nepanaši į įprastas kirvių skyles — arba iškalta ovalinė, arba labai didelė, arba labai maža. Rombinių buožių rasta šiaurės rytų Lietuvoje (Klevėnai, Anykščių raj.; Ukmergė; Leonpolis, Ukmergės raj.), viena Kapsuko raj. (Jurgėžeriai) ir dar dvi Varėnos raj. (Liškiava ir Varėna).



10 pav. Rombinė buožė. Jurgėžeriai, Kapsuko raj.

<sup>35</sup> C. Engel, Zur Vorgeschichte ..., p. 102.

<sup>36</sup> C. Engel, Vorgeschichte ..., I, lent. 34<sup>A</sup>.

<sup>37</sup> Л. Ю. Янитс, Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайгы, Таллин, 1959, p. 205—230.

Labiausiai rombinės buožės buvo paplitusios Suomijoje. Dviašmenės buožės laikomos senesnėmis ir priskiriamos šukinės keramikos II : 1 stiliaus laikotarpiui, o smailiosios — šukinės keramikos kultūros laikotarpio pabaigai. Jos dažnai aptinkamos ir žalvario amžiaus Kiukais kultūros paminkluose<sup>38</sup>.

Taigi finougrų kultūros elementų Lietuvos akmens amžiaus radiniuose labai maža. Tačiau mums rūpėjo surinkti tas smulkmenas ir parodyti, kad pagrįsti nuomonę, jog Lietuvos teritorijoje, prieš įsikuriant joje baltams, ištiesai gyvenę finougrai, tėra labai jau menkų duomenų. Iš jų galime tuo tarpu padaryti tik keletą iš v a d ū.

## 5. Išvados

Šiuo metu neturime nė vienos akmens amžiaus stovyklos, kurios inventorius būtų grynai finougriškas. Tačiau atskirų finougrų kultūros elementų aptinkame keliose Lietuvos dalyse. Ryškią grupelę sudaro šiaurės vakarų Lietuvos kampas ir patsai pajūris, kurio gyventojai, be abejo, prekiaavo su vakarų Latvijoje įsikūrusiomis finougrų bendruomenėmis. Antroji stovyklų grupė, kur pastebima ir šukinių ornamentų motyvų, randama rombinių antgalių ir net rombinių buožių, yra pietrytiniame Lietuvos pakraštyje, Varėnos rajone. Šios srities vietiniai gyventojai, matyt, bendravo su finougrų bendruomenėmis, kurios buvo salelėmis įsikūrusios dabartinėje Baltarusijos teritorijoje. Buvo dar ir trečias kelias, kuriuo finougrai traukė įstrižai per visą Lietuvą — nuo šiaurės rytinio iki pietvakarinio jos kampo. Jis ėjo (11 pav., 6) nuo Dauguvos greičiausiai Šventosios upe iki Neries žemupio, per Kauną ir toliau (gal Jiesios upe) iki dabartinių Kapuko, Vilkaviškio bei Šakių rajonų, o toliau — į Kaliningrado sritį.

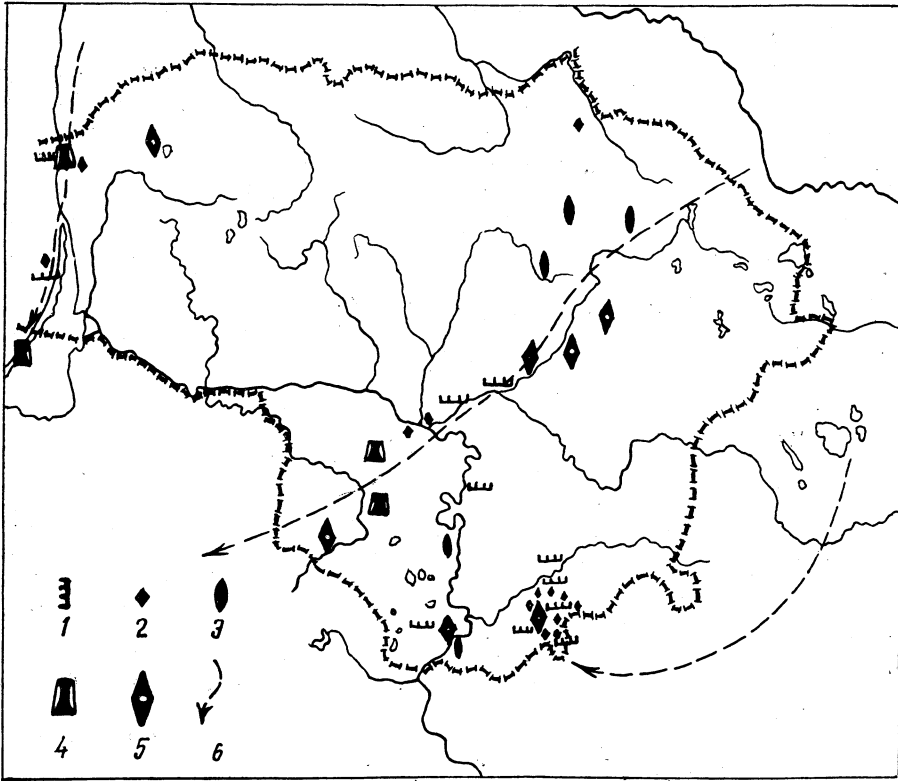
Taigi kontaktai su finougrais prasidėjo gana vėlai — III tūkstantm. pr. m. e. pabaigoje ir II tūkstantmečio pr. m. e. pradžioje ir tęsėsi labai trumpai.

Panašias išvadas jau seniai buvo priėję ir kai kurie suomių tyrinėtojai<sup>39</sup>, tie, kurie neabejojo, kad baltų gyvenamieji plotai nuo senų senovės buvę Pietryčių Pabaltijyje bei Vislos pakrantėse, o kontaktai su finougrais galėję pasireikšti tik tada, kai suomia mokėsi iš baltų žemdirbystės. Tai patvirtina ir lingvistų pateikiami faktai, rodantieji, kad suomių kalbų leksikoje indoeuropietiški, t. y. baltiški, skoliniai siejasi su gyvulininkyste bei žemdirbyste, taigi jie negalėjo būti ankstesni, negu mūsų kalbamasis laikotarpis. Archeologai šiuos skolinius paprastai siedavo su virvelinės

<sup>38</sup> C. Meinander, Die Bronzezeit in Finnland, SMYA, 54, Helsinki, 1954. p. 108—111.

<sup>39</sup> U. T. Sirelius, Die Herkunft der Finnen, Helsinki, 1924, p. 34—36.





11 pav. Finougriškų dirbinių paplitimas Lietuvoje. 1 — šukiniai ornamentikos motyvai, 2 — rombiniai strėlių antgaliai, 3 — ietigaliai, 4 — skalūno skobteliai, 5 — rombinės buožės, 6 — spėjami finogrų kultūros plitimo keliai Lietuvoje.

keramikos kultūros banga, trumpam laikui pasiekusia Suomiją. Bet, atsižvelgiant į naujausius duomenis, ar nereiktų jų sieti su laikinu finogrų pasirodymu Pabaltijyje?

Jeigu ir tartume, kad atskirus baltų kalbų žodžius suomia galėję patys išsinešti, tai vis dėlto kai kuriuos upių bei ežerų vardus jie šioje teritorijoje, ypač rytinėje ir pietinėje jos dalyje, yra ir palikę. Tai, pvz., tokie vardai, kaip Kidė, Kivė, Jara, Daguda, Munas, Svyrių ežeras, Suojys, Rują, Uglą, Žižma ir kt.<sup>40</sup> Tad galima tikėtis, kad šiose srityse šalia vietinės kultūros paminklų ilgainiui aptiksime ir grynai finogrų šukinės keramikos kultūros stovyklų, kurios tačiau nebus ankstesnės, kaip III tūkstantm. pr. m. e. pabaigos.

<sup>40</sup> А. Ванagas, Проблема угро-финского субстрата в литовской топонимии (гидронимии), III республиканська ономастична (гідронімічна) конференція (тези), Київ, 1965, р. 126—128.

Taigi, kiek galima spręsti pagal dabartinius duomenis, Lietuvos teritorijoje III tūkstantm. pab. ar II tūkstantm. pradžioje yra buvę tik menki kontaktai su šukinės keramikos kultūrine sritimi. Vėliau šie kontaktai nutrūko ir beliko tik kai kurie keramikos ornamentikos motyvai, vietinių gyventojų paveldėti per tarpininkus. Todėl apie kokį nors kultūrinį-etninį finougrų klodą Lietuvos akmens amžiaus medžiagoje, tuo labiau apie senųjų, vietinių, priešvirvelinės kultūros gyventojų priskyrimą finougrų gentims, negali būti nė kalbos.

## ГРЕБЕНЧАТАЯ ОРНАМЕНТИКА КЕРАМИКИ И ВОПРОС О ФИННО-УГРАХ В ЛИТВЕ

Р. РИМАНТЕНЕ

### Резюме

В статье обобщаются данные исследований керамики, обнаруженной в стоянках каменного века в Литве, что позволяет ответить на вопрос, обитали ли на нынешней территории Литвы финно-угорские племена до появления здесь индоевропейцев. Такое мнение преобладало среди археологов в конце XIX — 1-й половине XX вв. Ученые считали, что керамика с ямочно-гребенчатым или несколько схожим с ним орнаментом, обнаруживаемая в Прибалтике, является неопровержимым доказательством обитания на данной территории финно-угорских племен. Накопленный за последнее время археологический материал позволяет выделить в Литве две культурные группы периода раннего неолита. Представителям западной группы могли принадлежать стоянки в Швентойи (берег Балтийского моря) и Юодкранте (Куршская коса), орнаментика керамики которых связана с орнаментикой керамики Эртебёлской культуры в Ютландии, но принадлежат они вместе со стоянкой в Сарнате в Латвии к западной группе Нарво-Неманской культуры. Представителям юго-восточной группы могли принадлежать стоянки в Дубичяй-3 (рис. 1, 1—3) и Дубичяй-2 (рис. 1, 4—8), Эжяринас-23 (рис. 2), Вярсминис-1 (рис. 3), которые имеют связь с поздними вариантами Днепр-Донецкой культуры и принадлежат к Верхненеманской культуре. В ранних вариантах керамики обеих групп не имеется ни ямочных, ни гребенчатых орнаментов. Некоторые элементы культуры носителей ямочно-гребенчатой керамики появляются в керамике стоянок каменного века в Литве в более поздний этап (рис. 8) — в середине или во 2-й половине III тысячелетия до н. э., но лишь как влияние, так как на территории Литвы стоянок носителей финно-угорской ямочно-гребенчатой керамики пока не обнаружено, хотя они имеются в самом близком соседстве. Связи с финно-угорскими племенами могли быть экзогамными (керамика) или обменно-торговыми (некоторые сланцевые и аргиллитовые предметы). В 1-й половине II тысячелетия до н. э. эти связи почти прекратились.

Распространение финно-угорских изделий из камня тоже указывает на некоторые контакты с финно-угорским миром каменного века. Это сланцевые тесла (рис. 9) и ромбовидные булавы (рис. 10), а также кремневые ромбовидные наконечники стрел и копий. Судя по распространению этих находок (рис. 11), можно представить себе пути влияния финно-угорской культуры в конце III — начале II тысячелетия до н. э. Один путь шел по побережью Балтийского моря с севера. Второй — с востока до Южной Литвы. Третий путь вел от р. Даугава, через Северную Литву по р. Швянтуй, через Каунас, на юго-запад Литвы и дальше на территорию нынешней Калининградской области.